

Å skrive om fortidens samiske mennesker

AV SIV RASMUSSEN

Hva ville fortidens samer si dersom de kunne lese det som er skrevet om dem? Ville de kjenne seg igjen i beskrivelsene, og ville de føle seg forstått? Eller ville de riste på hodet og si: – Nei, denne forfatteren vet jo ingenting om vårt egentlige liv. Vi forklarte jo dette for han presten som var her, men han har misforstått fullstendig.

En rekke forskere har påpekt det problematiske i at de fleste kildene til samisk religion er skrevet av de samme mennene som misjonerte blant samene (se for eksempel Bäckman 1975; Steffensen 1985-1986; Rydving 1995). Allerede læstadianismens far, Lars Levi Læstadius, stilte spørsmål ved troverdigheten til en del av kildene. I *Fragmenter i Lappska Mythologien* fremholder han at ikke alle opplysningene fortjener å bli betraktet som like troverdige:

Det fordras en närmare bekantskap med fordna og närvarande Lappars förhållanden, för att kunna urskilja det sanna från det falska i Författarens upgifter. Den som skrifver dette, är född och upväxt i Lappmarken. Han har kanske mer än någon annan genomvandrat Lappmarken i alla dess riktningar; likväl tillstår han upriktigt, att det ännu finns mycket i Lapparnes inre hushållning, som han icke tilltror sig kunna säkert bedöma (Læstadius 1997:8).

Dette skrev Læstadius om seg selv, til tross for at han var oppvokst i Pite og Lule lappmarker og var etterkommer etter en lang rekke prester i Lappmarken, noen av dem samer. Selv var han prest i Karesuando (1829–1849) og i Pajala (1849–1861). Hans neste argument var at når ikke engang han kjente til alt, hvor mye mindre troverdige måtte ikke de forfatterne være, som kun besøkte området som fremmede, med forutinntatte ideer og fordommer. Læstadius mente at mange av be-

rettelsene var skrevet på grunnlag av opplysninger fra personer med svært dårlig kjennskap til det han kaller «Lapparnes inre hushållning», et uttrykk som kanskje kan tolkes som et utvidet religionsbegrep. Videre advarte han mot å tro at svensker og nordmenn, også prester, som bodde i nærheten av samer, kjente til dette. Men det fantes et botemiddel mot denne uvitenheten, prestene måtte oppholde seg der over lengre tid, og dra på hjemmebesøk til samer.

Kildene fra 1600- og 1700-tallet flommer nærmest over av uttrykk som *avgudsdyrkere*, *trollkarer*, *gudsbespottere*, *djeveldyrkere* og *satandyrkere*. Alt myntet på den samiske befolkningen. Andre hyppig forekommende ord er *hedendom*, *trolldom*, *overtro*, *vantrø*, *superstition*, *vidsksepelse*, *villfarelse* og *galskap*. Ofte brukes dette i boktitler og kapitteoverskrifter, gjerne flere kraftuttrykk sammen. To eksempler er Isaac Olsens manuskript *Om Lappernes Vildfarelser og Overtro* (1910) og Pehr Högströms kapittel om samisk religion «Om Lapparnas Afguder, Trulldom och Widskepelse» i *Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker* (1980). Dette regnes som svært troverdige kilder, siden begge forfatterne snakket samisk og bodde i samiske samfunn i flere år. Olsen var lærer for samene i Øst-Finnmark 1703-1716, mens Högström var misjonær og prest i Lule lappmark 1741-1748. Likevel kommer man ikke forbi at både de og andre forfattere var sterkt farget av sin egen kultur og tro, noe som preger deres beskrivelser av samene.

Det er lett å ende opp med å fokusere på kildeforfatternes fremstillinger av samenes tro og praksis, i stedet for å få frem samenes syn. Håkan Rydvings forskning på samisk religion og samers møte med kristen misjon i tidlig nytid, kjennetegnes av et fokus på å ta fortidens samer på alvor (se for eksempel Rydving 2004; Rydving 2007; Rydving 2010). I arbeidene hans settes samene i sentrum, der han lar de samiske stemmene få komme til orde. Samtidig viser han stor respekt for samisk språk og kultur ved å bruke samiske begreper og stedsnavn. Han benytter moderne samisk rettskriving, der han veksler mellom sør-, lule- og nordsamisk alt etter hvilke områder kildene stammer fra. I stedet for å reprodusere kildeforfatternes syn på samene som *den ville*, *avguds-*

dyrkeren, trollmannen, barbaren, søker han å trenge bakenfor denne terminologien som skygger for samenes egne oppfatninger av seg selv, sin tro og religionsutøvelse. Rydvings (2010:43-49) studie av rettssaken mot Anders Poulsen er et godt eksempel, der han vektlegger Poulsens egne forklaringer på symbolene på *goavddis* (tromma).

Dette leder over til et annet aspekt ved forskning på fortidige samer. Betraktes de som handlende og tenkende individer eller kun som deltakere i en kollektiv kultur, der man ikke kan handle utenfor de rammene som legges i kulturen? Rydving (2004:69-70) har vist hvordan ulike samiske personer reagerte ulikt på kristendommen, noe som klart viser individualitet. For å strukturere disse oppfatningene har han delt dem i fem forskjellige grupper: Tradisjonelle aktivister, passive aktivister, nøytrale, passive kristne og kristne aktivister. Fra min egen forskning har jeg funnet flere personer som vil passe inn i de ulike gruppene, men jeg har også sett at det kan være vanskelig å plassere folk innenfor en bestemt gruppe (se Rasmussen 2016). Selv de som utad fremstod som ivrige kristne, kunne ha oppfatninger som ikke var i samsvar med kirkas eller misjonærenes syn. På den annen side var også noaidene påvirket av kristendommen, og også de deltok i kirkelivet.

Samelensmannen Povel Iversen og noaiden Anders Poulsen, som begge bodde i Unjárga (Nesseby), kan brukes som eksempler her. Povel Iversen som var med på å angi denne gamle noaiden til myndighetene i 1691. Han førte ham til Vadsø og fungerte som tolk under rettssaken mot Poulsen. Da Isaac Olsen bosatte seg i Unjárga i 1703, ble Iversen hans venn og støttespiller. Ut fra dette virker det mest opplagt å plassere Iversen i kategorien kristne aktivister. Likevel var det trekk ved den lokale religiøse kulturen som han ikke ville være med på å demonisere. Dersom småbarna var syke eller gråt mye, tok samene det som et tegn på at forfedrene mente at barna hadde fått feil navn. Det var derfor vanlig å døpe slike barn på nytt. Mens Olsen mente dette var en skikk som var lært av djevelen, nektet Iversen å uttale seg da den lille nevøen hans var blitt omdøpt. Han unnskyldte seg med at han ikke ville kritisere sine egne slektninger. Likevel skinner det igjennom at han ikke delte Olsens negative syn på omdøping.

Anders Poulsen vil man i utgangspunktet betegne som en tradisjonell aktivist, siden han var eier og bruker av ei tromme. Samtidig viser Poulsens handlinger og forklaringer under rettssaken at han hadde gode kunnskaper om kristendommen. Han gjør både korsets tegn og ber Fader vår. Videre forklarer han betydningen av figurene på trommeskinnet, der de fleste er hentet fra kristendommen. Ved hjelp av kirka som er malt på tromma, hjelper han folk som er syke eller har annen motgang, sier han. Både han og de som får hjelp av ham ofrer da vokslys, penger og annet, som leveres til presten i den kirka han bor ved. Slike offergaver er vel dokumentert i kirkenes regnskapsbøker, særlig var dette vanlig i Ohcejohka (Utsjoki) og Guovdageaidnu (Kautokeino) som hørte til den svenske kirka. Men Poulsen var ikke den eneste som knyttet noaidenes kunnskaper til kristendommen. Isaac Olsen forteller at samene i Unjárga mente at noaidene hadde fått sine egenskaper fra Gud og englene hans. De betraktet noaiden som deres lege, doktor og bartskjærer, som var sendt dem av Gud, siden de ikke hadde andre leger.

Dette gir en liten smakebit av samenes svært komplekse religiøse situasjon i tidlig nytid. Går man dypere inn i materialet og forsøker å få tak i hva samene faktisk uttrykker, tegner det seg et langt mer nyansert bilde enn det man først ser på overflaten. Kunnskap i samisk språk og kultur er her en viktig nøkkel. Kanskje fortidens samer da nikker gjenkjennende til det som skrives om dem.

REFERANSER

- Bäckman, Louise. 1975. *Sájva: föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Comparatives Religion, Stockholm.
- Högström, Pehr. 1980 [1747]. *Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker år 1747*. Med kommentar och efterskrift av I. Ruong och G. Wikmark. Norrländska skrifter 3, Umeå.
- Læstadius, Lars Levi. 1997 [1840-1845]. *Fragmenter i Lappska Mythologien*. NIF publikations 37, red. R. Kvideland. Åbo.

- Olsen, Isaac. 1910 [1717]. *Om lappernes vildfarelser og overtro*. Kildeskrifter til den lappiske mytologi. J. Qvigstad, Trondhjem.
- Rasmussen, Siv. 2016. *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid: en komparasjon mellom Finnmark og Torne lappmark*. Doktoravhandling, UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Rydving, Håkan. 1995. *Samisk religionshistoria: några källkritiska problem*. Religionshistoriska forskningsrapporter från Uppsala, Uppsala universitet.
- Rydving, Håkan. 2004 [1993]. *The End of Drum-Time: Religious Change among the Lule Saami, 1670s – 1740s*. Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Religionum 12, Uppsala.
- Rydving, Håkan. 2007. Attityder och argument i religionsmötet: ett perspektiv på samerna och kyrkan under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. I *Om sørsamisk historie: foredrag fra seminar på Røros 2006 og Trondheim 2007*, red. S. Lyngman, Stiftelsen Saemien Sijte, Snåsa.
- Rydving, Håkan. 2010. *Tracing Sami Traditions: In the Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries*. Novus, Oslo.
- Steffensen, Anker. 1985-1986. Samisk religion. *Chaos: dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier* 4 (1985) & 5 (1986). København.

ABSTRACT

In his publications about Sami religion and the change to Christianity, Håkan Rydving highlights how Samis' own points of view appear in the sources. He looks at Samis as reflected individuals able to make their own choices. In other words, he takes the Sami of the past seriously. This essay gives a few examples of the agency and complexity that such a source critical approach can reveal.

KEYWORDS: Sami history; Sami actors; complexity; source criticism